

Σύντομο Άρθρο

Τα Κρυφά Σχολεία

Θάνος Σκούρας, Ομότιμος Καθηγητής
Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Τα κρυφά ή ανεπίσημα σχολεία είναι ένα φαινόμενο που μπορεί να προκύψει για μια σειρά από διαφορετικούς λόγους σε διάφορες περιοχές και ιστορικές περιόδους. Στην ελληνική περίπτωση, το θέμα είναι αμφιλεγόμενο στη δημόσια συζήτηση, με έντονα αντικρουόμενες απόψεις. Οι συντηρητικοί τα θεωρούν θεμελιώδη για την ελληνική ταυτότητα, ενώ οι αριστεροί τα απορρίπτουν ως μύθο, επισημαίνοντας την ύπαρξη επίσημων ελληνικών σχολείων. Η διαμάχη έχει ξεφύγει από το επίπεδο της ιστορικής έρευνας και επηρεάζει την πολιτική και τα σχολικά βιβλία. Η ιστορική έρευνα δείχνει ότι τα κρυφά σχολεία υπήρξαν τοπικά και περιστασιακά, χωρίς να είναι οργανωμένο σύστημα. Ο ρόλος τους δεν ήταν καθοριστικής σημασίας στην διάσωση της ελληνικής γλώσσας, η οποία διατηρήθηκε κυρίως μέσω της οικογένειας, της Εκκλησίας και του εμπορίου. Η Εκκλησία είχε ρόλο, αλλά σημαντικοί ήταν και οι έμποροι και ευεργέτες που ίδρυσαν σχολεία. Συνολικά, η ελληνική εκπαίδευση—επίσημη και ανεπίσημη—ήταν πιο αποτελεσματική από άλλες οθωμανικές κοινότητες, λόγω της σχέσης Εκκλησίας, γλώσσας και παιδείας, αλλά και της εμπορικής και πολιτιστικής σημασίας της ελληνικής γλώσσας.

Λέξεις κλειδιά: Κρυφό Σχολείο, Εκκλησία, Λανθάνουσα Ζήτηση,

Εισαγωγή

Τα κρυφά ή ανεπίσημα σχολεία είναι το αποτέλεσμα, όπως σωστά τονίζει ο Γρηγόρης Παπανίκος στην ενδελεχή μελέτη του (Παπανίκος, 2025), της ύπαρξης αυτού που στην οικονομική ορολογία είναι γνωστό ως λανθάνουσα ζήτηση.

Σε όποια περίοδο και περιοχή εμφανίζεται λανθάνουσα ζήτηση για εκπαίδευση, που μπορεί κατά περίπτωση να οφείλεται σε μια σειρά διαφορετικών λόγων, παρατηρείται το φαινόμενο κρυφών ή ανεπίσημων σχολείων.

Στην ελληνική περίπτωση, οι Οθωμανοί δεν ενθάρρυναν την εκπαίδευση των χριστιανών και σε ορισμένες περιπτώσεις επέβαλαν εμπόδια, ειδικά σε περιοχές όπου υπήρχαν εξεγέρσεις ή φόβοι για ανάπτυξη εθνικής συνείδησης, ενώ η βαριά φορολογία (όπως ο κεφαλικός φόρος - χαράτσι), περιόριζε την οικονομική δυνατότητα για ίδρυση και λειτουργία σχολείων, ειδικά στις απομακρυσμένες και φτωχότερες περιοχές. Είναι αναμενόμενη, επομένως, η ύπαρξη κρυφών ή ανεπίσημων σχολείων υπ' αυτές τις συνθήκες.

Η Πολιτική Αντιπαράθεση

Η πολιτική αντιπαράθεση στις μέρες μας γύρω από το ζήτημα των κρυφών σχολειών είναι συχνά έντονη και έχει πάρει ακραίες μορφές στη δημόσια συζήτηση. Ακούγονται διαμετρικά αντίθετες απόψεις, όπως π.χ. από την εθνικιστική πλευρά «Αν δεν ήταν τα κρυφά σχολεία, σήμερα θα μιλούσαμε τουρκικά!», και από την αριστερή, αυτοαποκαλούμενη προοδευτική πλευρά, «Τα κρυφά σχολεία είναι ένα φανταστικό αφήγημα που επινοήθηκε για να εξυπηρετήσει την Εκκλησία και την άρχουσα τάξη!».

Πολιτικοί από την ακροδεξιά έχουν δηλώσει ότι η αμφισβήτηση των κρυφών σχολειών είναι «εθνική προδοσία», ενώ αριστεροί πολιτικοί έχουν κατηγορήσει την Εκκλησία ότι «έστησε τον μύθο για να διατηρήσει την εξουσία της». Σε τηλεοπτικές εκπομπές με ιστορικό ή πολιτικό περιεχόμενο, το θέμα των κρυφών σχολειών έχει οδηγήσει σε φωνές, προσωπικές επιθέσεις και έντονη πολιτική εκμετάλλευση, με αντίστοιχα έντονες αντιπαραθέσεις να χαρακτηρίζουν την παρουσίαση των κρυφών σχολειών από τα σχολικά βιβλία.

Το ζήτημα των κρυφών σχολειών έχει ξεπεράσει τα όρια της ιστορικής έρευνας και έχει γίνει σύμβολο μιας ευρύτερης ιδεολογικής διαμάχης. Από τη μία, παρουσιάζεται ως αδιαμφισβήτητο ιστορικό γεγονός θεωρώντας τα πρωταρχικό θεμέλιο στην διατήρηση της ελληνικής γλώσσας και εθνικής ταυτότητας. Από την άλλη, απορρίπτεται πλήρως, συχνά με επιθετικό τρόπο απέναντι στην Εκκλησία, θεωρώντας τα αποκλειστικά ως εθνικιστικό μύθο, με βασικό επιχείρημα την ιστορικά τεκμηριωμένη ύπαρξη θεσμοθετημένων ελληνικών σχολείων σε όλη την διάρκεια της Τουρκοκρατίας, όπως π.χ. την φημιστή Μεγάλη του Γένους Σχολή (και μάλιστα από το 1454 αμέσως μετά την Άλωση).

Δεν Απαγορευόταν τα Ελληνικά Σχολεία Αλλά ...

Τι συμπέρασμα προκύπτει από την μελέτη των ιστορικών δεδομένων; Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, η ελληνική γλώσσα δεν ήταν γενικά απαγορευμένη και Ελληνικά σχολεία υπήρχαν σε πολλές περιοχές, ιδιαίτερα σε εμπορικά και πλούσια αστικά κέντρα (π.χ. στην Κωνσταντινούπολη, Ιωάννινα, Σμύρνη, Χίο). Τα σχολεία αυτά με την έγκριση ή τουλάχιστον ανοχή της τοπικής οθωμανικής διοίκησης, λειτουργούσαν με διάφορους βαθμούς ελευθερίας, ανάλογα με την περιοχή και τις πολιτικές συνθήκες και εξαρτιόταν από τους πόρους της κοινότητας και την υποστήριξη της Εκκλησίας ή πλούσιων Ελλήνων εμπόρων. Επιβεβαιώνεται όμως και η ύπαρξη κρυφών σχολειών κυρίως σε φτωχές και απομακρυσμένες περιοχές, ιδίως σε περιόδους εντάσεων και καταπίεσης. Γενικότερα πάντως, οι όροι αδήλωτα, μη εγκεκριμένα ή ανεπίσημα σχολεία περιγράφουν με μεγαλύτερη ακρίβεια την πραγματικότητα της αφανούς στις οθωμανικές αρχές εκπαίδευσης κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, αντί για τον όρο «κρυφά σχολεία», που υποδηλώνει οργανωμένη και συστηματική μυστικότητα.

Δεδομένου ότι είναι ιστορικά τεκμηριωμένη και αδιαμφισβήτητη η λειτουργία και ύπαρξη επίσημων αλλά συγχρόνως και αφανών ή κρυφών σχολείων, η ουσία της αντιπαράθεσης τελικά βρίσκεται στο πόσο σημαντικά

ήταν τα κρυφά σχολεία στην διατήρηση της ελληνικής γλώσσας και εθνικής συνείδησης. Ήταν η όχι καθοριστικός ο ρόλος των κρυφών σχολείων στην διατήρηση της ελληνικής γλώσσας και ταυτότητας;

Η έγκυρη ιστορική έρευνα δείχνει ότι τα κρυφά σχολεία ήταν σημαντικά μόνο τοπικά και περιστασιακά, αλλά όχι ως οργανωμένο σύστημα. Η ελληνική γλώσσα δεν διατηρήθηκε επειδή διδασκόταν κρυφά, αλλά επειδή είχε ριζωμένη παρουσία στην ελληνική κοινωνία. Σε περιοχές με έντονη ελληνική παρουσία, η γλώσσα διατηρήθηκε κυρίως μέσω της οικογένειας, της Εκκλησίας και της εμπορικής δραστηριότητας.¹ Η Εκκλησία ασφαλώς έπαιξε ρόλο στη διατήρηση της παιδείας, αλλά εξίσου σημαντικοί ήταν οι λόγιοι, οι έμποροι και οι ευεργέτες που ίδρυσαν σχολεία με νόμιμη παρουσία. Επομένως, τα κρυφά σχολεία δεν φαίνεται να είχαν καθοριστικό ρόλο στη διάσωση της γλώσσας, η οποία κυρίως διατηρήθηκε χάρις στη ζωντανή, καθημερινή χρήση της από τις ίδιες τις ελληνικές κοινότητες.

Διατήρησαν τη Γλώσσα;

Παρότι τα κρυφά σχολεία δεν είχαν καθοριστικό ρόλο στη διάσωση της γλώσσας, δεν μπορούμε να αποκλείσουμε ότι, όπου υπήρξαν, (πέρα από την σχετικά περιορισμένη προσφορά τους στην γνώση της γλώσσας) είναι πολύ πιθανό να λειτούργησαν ως εστίες διατήρησης της ελληνικής ιστορικής μνήμης. Στο βαθμό που υπήρξαν κρυφά σχολεία μέσα σε εκκλησίες σε απομονωμένες περιοχές, είναι πολύ πιθανό πως λειτουργούσαν όχι μόνο ως χώροι μάθησης της γλώσσας αλλά και ως φορείς της ελληνικής ιστορικής συνείδησης μέσω των λειτουργιών και των βυζαντινών ύμνων, που δημιουργούσαν έναν σύνδεσμο με το παρελθόν και διέσωζαν ιστορικές μνήμες, από την Άλωση της Κωνσταντινούπολης έως τους Βυζαντινούς αυτοκράτορες.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι ακόμα και αν τα «κρυφά σχολεία» δεν ήταν τόσο εκτεταμένα ή κεντρικά στην ελληνική εκπαίδευση, η ελληνική άτυπη και επίσημη εκπαίδευση συνολικά ήταν πιο αποτελεσματική από τις αντίστοιχες άλλων εθνικών ομάδων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Και αυτό για δύο λόγους. Πρώτον, η Εκκλησία λειτούργησε ως φορέας παιδείας με μεγαλύτερη επιρροή απ' ό,τι στις περισσότερες άλλες κοινότητες. Σε αντίθεση με άλλες Χριστιανικές κοινότητες, οι Έλληνες είχαν ένα εκκλησιαστικό σύστημα που λειτουργούσε στην ελληνική γλώσσα. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης ήταν ο θεσμός που όχι μόνο εκπροσωπούσε τους Ορθοδόξους απέναντι στον Σουλτάνο αλλά και λειτουργούσε ως φορέας ελληνικής παιδείας. Οι Σέρβοι και οι Βούλγαροι είχαν εκκλησιαστική εξάρτηση από το Πατριαρχείο, το οποίο μέχρι τον 19ο αιώνα επέβαλε την ελληνική γλώσσα στις ανώτερες εκκλησιαστικές λειτουργίες ενώ οι Αρμένιοι, αν και διατήρησαν τη γλώσσα τους μέσω της Εκκλησίας, είχαν μικρότερο δίκτυο σχολείων.

¹Στον ρόλο των εμπόρων στη διατήρηση της ελληνικής γλώσσας κάνει ιδιαίτερη αναφορά ο Παπαρρηγόπουλος.

Δεύτερον, η ελληνική ήταν μια γλώσσα όχι μόνο με θρησκευτικό αλλά και εμπορικό και πολιτιστικό βάρος, καθώς και γραπτή παράδοση χιλιάδων ετών. Οι Βούλγαροι, οι Σέρβοι και οι Ρουμάνοι πολλές φορές προτιμούσαν τα ελληνικά για την ανώτερη παιδεία τους. Οι Αλβανοί δεν είχαν ισχυρή παράδοση γραπτής γλώσσας καθώς στους μουσουλμάνους προωθούσαν τα τουρκικά και τα αραβικά για θρησκευτικούς λόγους. Οι Εβραίοι Σεφαραδίτες χρησιμοποιούσαν τα ισπανοεβραϊκά (Λαντίνο), αλλά η εκπαίδευσή τους ήταν πιο περιορισμένη από των Ελλήνων. Επιπλέον, οι Έλληνες είχαν ισχυρές εμπορικές και οικονομικές τάξεις που επένδυσαν στην εκπαίδευση. Πλούσιοι Έλληνες έμποροι χρηματοδοτούσαν ελληνικά σχολεία, κάτι που δεν συνέβαινε στον ίδιο βαθμό με άλλες εθνοτικές ομάδες, και ελληνικές κοινότητες είχαν πρόσβαση σε ανώτερη παιδεία (π.χ. Φαναριώτες), ενώ οι περισσότερες άλλες οθωμανικές εθνοτικές ομάδες είχαν περιορισμένη πρόσβαση στη μάθηση εκτός Εκκλησίας.

Συμπέρασμα

Ως αποτέλεσμα, παρότι και άλλες κοινότητες είχαν ανεπίσημες μορφές εκπαίδευσης και παρά την περιορισμένη αποτελεσματικότητα των κρυφών σχολείων, η ελληνική γλώσσα και εθνική συνείδηση διατηρήθηκαν πιο έντονα σε σχέση με τις αντίστοιχες ταυτότητες άλλων λαών της Αυτοκρατορίας, χάρις στο ευρύτερο θεσμικό δίκτυο που συνιστούσαν η Εκκλησία, το εμπόριο και η πολιτιστική παράδοση της ελληνικής γλώσσας.

Βιβλιογραφία

Παπανίκος, Γ.Θ. (2025) *Τα Ελληνικά Κρυφά Σχολεία: Μία Κλειωμετρική Προσέγγιση*. Αθήνα: Αθηναϊκό Ινστιτούτο. <https://shorturl.at/XlcKX>

Balkan Politics Against Science: Why Was a Western Bulgarian Dialect Characterized as a "Macedonian" Language in 1944?

Krasimir Kabakčiev

Deputy Director, AHE Division, Athens Institute

This paper examines a politicized linguistic issue and addresses the question of why, in 1944, a Western Bulgarian dialect was labeled "Macedonian," disregarding scientific evidence. The word "Macedonian" is Greek and means "mountainous." The designation "Macedonian" language was appropriated from Greece's cultural heritage at the end of World War II, following orders from Stalin. Today, a country seeking EU membership retains this misleading designation. The appropriation began 80 years ago. The significant Greek-Bulgarian majority today does not recognize a language called "Macedonian." In Bulgaria, citizens, linguists, and the government recognize the language spoken in present-day North Macedonia as a Bulgarian dialect. For Greeks, this "language" is simply considered Bulgarian. In line with its obligations under the Prespa Agreement (2018), the Greek government accepts the term "Macedonian" only as a reference to a Slavic language unrelated to Greek culture. The implications of this agreement are also examined in this paper.

Keywords: *Macedonia, linguistics, Prespa Agreement, Balkan politics*